

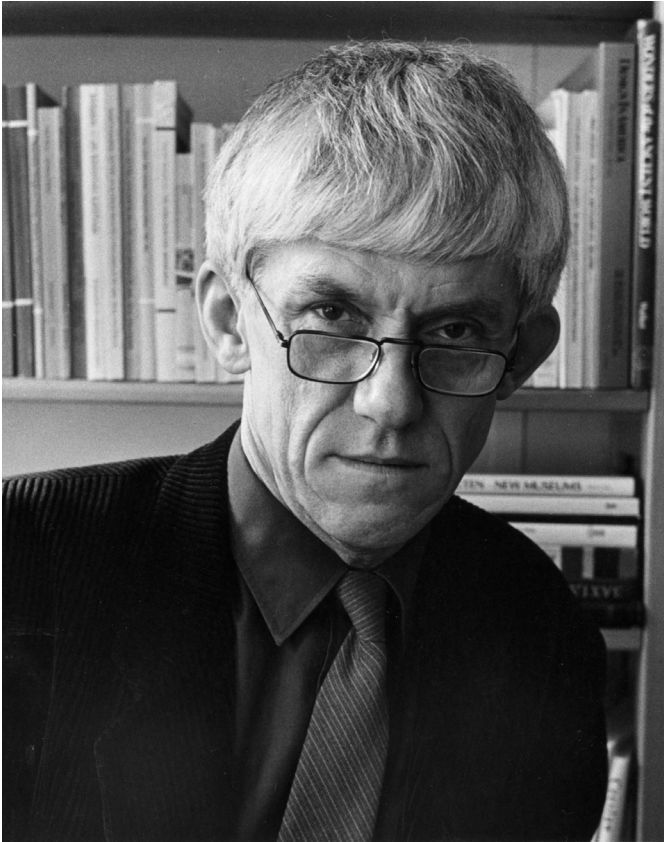
ANDERS ÅMAN

ANDERS IVAR ÅMAN föddes i Stockholm den 19 juni 1935 och avled den 14 juli 2008. Hans hemort var under flera år Fjugesta där han var apotekare. Han invaldes i Vitterhetsakademien år 1991 och var en tid ledamot av akademiens förvaltningsutskott. År 2003 erhöll han akademiens förtjänstmedalj i guld och 2007 mottog han dess Gustaf Adolfs-medalj med motiveringen ”för att under lång tid såsom förgrundsgestalt inom kulturvården ha förenat framstående inomvetenskaplig kompetens med betydelsefulla praktiska tillämpningar”. Han var också medarbetare och redaktör för den av akademien utgivna boken *Stjernerund i Närke. Slottet och godset* (2002). Tillika var han ledamot av Kungl. Vetenskaps-Societeten och Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala.

Anders Åman avlade studentexamen vid Karolinska läroverket i Örebro där han redan tidigt knutit vänskapsband som skulle vara livet ut. Under skoltiden kom han att få en beundrad lärare i adjunkten i modersmålet och tyska Arne Lundberg, som uppmuntrade intresset för den tyska kulturkretsen. Åman kom till Uppsala universitet i avsikten att bli konsthistoriker, även om han redan från början hade vidsträckt intressen. Vid slutet av 1950-talet kom han att delta i det så kallade Persienprojektet, omvitnat av honom i en uppsats i *Artes* 2004 där han

också berörde sina kontakter med författaren Willy Kyrklund. Projektet medförde vistelser, stundom dramatiska, i Takhet-i-Suleiman och andra orter i Främre Orienten. Efter licentiatexamen 1963 var han universitetslektor i arkitekturhistoria vid KTH i Stockholm åren 1967–1977, för att sedan verka som forskardocent i Uppsala 1978–1985. Professor i konstvetenskap i Umeå blev han 1985 och 1993 tillträdde han professuren i samma ämne i Uppsala, installerad i ämbetet i Uppsala domkyrka av dåvarande rektor Stig Strömholm. I installationsskriftens självbiografi framträder han som den vetgirige humanisten och berättar om sina intressen: konst och samhälle, litteratur (där Werner Aspenström var en av favoriterna) och musik, språk och historia. Idrotten tillhörde också hans intressesfär.

I centrum för Åmans intresse stod arkitekturen och bebyggelsehistorien. Samtliga hans större arbeten berör på ett eller annat sätt hans uppfattning om arkitekturen som en social angelägenhet, något som vittnar om hans rötter i den tradition av upsaliensisk konstvetenskap som en gång hade grundlagts av Gregor Paulsson och som sedan förts vidare av dennes elever. Redan tidigt sökte sig Åman till kolleger som Göran Lindahl och Rudolf Zeitler, den förre med sitt inspirerande intellektuella allvar och viktiga insatser inom arkitekturhistorien, den senare med sin förankring i tysk humanistisk idétradition. Behovet av en mentor framstår tydligt, fadern hade för övrigt tidigt avlidit. Inför den anglosachsiska lärdomstraditionen intog han en uppenbart avvaktande hållning. Med klarhet framträder en inriktning mot bevarandeproblematiken, uppenbar redan i licentiatavhandlingen *Helgo Zetterwalls domkyrkorestaureringar* (1963). Att förankra arkitekturen i den egna tiden var arkitektens klart uttalade strävan: det var för bildade protestantiska svenskar han arbetade menade Zetterwall, inte för en försvunnen tids katolska människor. Åman summerade restaureringsförslagen under rubrikerna iståndsätta, konservera och idealisera. Vad Zetterwall eftersträvade var att återställa en förlorad helhet, innebärande att man skulle söka det bästa och mest fulländade hos varje enskild epok.

Kritiker saknades inte, de skulle tala om bristande pietet när idealen formulerades och hänsyn inte togs till varje enskilt skede i byggnadernas historia. Det var något annat än att bevara spåren av historiens gång. Här vann Heidenstam och hans intresse för historien som prerogativ en total seger och man fördömde Zetterwalls restaureringar, i Åmans historieskrivning ännu ett av idealismens nederlag.

Anders Åman avstod av flera skäl från att disputera och skulle fortsätta att intressera sig för bevarandeproblematiken, nu gällande byggnader inom den offentliga vården – sjukhus, hospital, fängelser och andra inrättningar. Boken *Den offentliga vården* utkom 1977 och skildrar den social- och idéhistoriska bakgrunden till vårdinstitutionernas karaktär och funktion. Det är för Åmans inriktning betecknande att han inleder boken med ett litterärt citat, hämtat från Åke Wassings roman *Slottet i dalen*. Närheten till skönlitteraturen och tolkningarna av de bebyggelsehistoriska sammanhangen låg alltid nära hans allmänna syn på kulturhistorien. *Den offentliga vården* blev därigenom mycket mer än en skildring av byggnadernas stilt historia; medicin- och hygienhistoriska aspekter vävs in och man kommer människorna in på livet liksom över huvudet när man tar del av objekten för hans framställning. Här framträder som så ofta det sinne för empati som utgjorde ett betecknande inslag i hans personlighet. Boken visar mindre av inblickar i planritningar och elevationer, reguljära inslag i arkitekturhistoriska framställningar har här en obetydlig plats. Tyngdpunkten ligger på idéerna, deras sociala roll och formgenererande funktion.

Nästa större arbete i Åmans produktion förflyttar perspektivet till efterkrigstidens arkitekturhistoria. Under titeln *Arkitektur och ideologi i stalintidens Östeuropa. Ur det kalla krigets historia* (1987) angriper han här en monumental forskningsuppgift, till en del inspirerad av en resa han företog till de forna öststaterna tillsammans med Rudolf Zeitler. Han hade fångslats av den problematik som var innesluten i byggandets ideologiska förankring och dess mångfasetterade komplikationer. Genom resor under flera år i Polen, DDR, Tjeckoslovakien och Rumänien

samlade han genom självsyn en kunskapsbank som blev basen för en storslagen syntes av tidens byggande, sådant det avtecknade sig i skuggan av ideologierna. Han avvisar alla enkla kopplingar vid valen av stilar och problematiserar byggnadsformerna i relation till spänningsförhållandet mellan öst och väst, mellan socialism och kapitalism. De blir ett slags retoriska argument i en ständig strävan att övertyga. Han når på detta sätt fram till tolkningsmodeller som kastar ljus över hela förloppet, ständigt med blicken öppen för förskjutningarna i de politiska konstellationerna. Man kunde tycka att idéerna här totalt skulle dominera tolkningsprocessen; dock finns här den levande öppenheten för byggnadernas visuella struktur och deras förhållande till den historiska tradition som hade sina rötter nere i den klassiska antiken.

Boken om arkitekturen i Stalintidens Östeuropa kompletterades med Åmans bidrag till symposiet *Symbols and Rituals. The Esthetics of Political Legitimation in the Soviet Union and Eastern Europe* (1985). Denna essä kunde kallas en studie i staternas heraldiska ikonologi genom att den skildrar de nya symbolerna, den röda flaggan, hammaren och skäran, den femuddiga stjärnan, förenade i framhållandet av Sovjetunionens ledande roll. Härtill kom profilporträtten av Marx, Engels, Lenin och Stalin tillsammans med sovjetsoldaten och fredsduvan. Samtliga kunde remplaceras av Stalin, uppfattad som arbetarklassens odödliga genius. Nationella emblem skapades i enlighet med det sovjetiska exemplet, i regel med symboler för en ljusfylld framtid. Bildernas propagandavärde avtecknade sig i floran av frimärken, sedlar och propagandaaffischer, med trosvissa arbetare och rykande skorstenar, allt illustrerat med bl.a. mängder av polska exempel. Till denna bildvärld kom monumenten till sovjetarméns ära, resta på krigskyrkogårdar, slagfält, i parker och på städernas torgbildningar. Guideböcker förtecknade monumenten, i DDR 200 verk och i Polen mer än 300. Realism och tradition var monumentkonstens grundläggande principer, inom ramen för den socialistiska realismen. Med talande exempel visar Åman hur den väldiga bildfloran fungerade vid nationella högtider.

Det tidiga intresset för den sakrala byggnadskonsten återvänder Åman till i boken *Träkyrkor i Sverige*, tillkommen i samarbete med Marta Järnfeldt-Carlsson och fotografen Sune Jonsson (1999). Här presenteras en byggnadskategori som tidigare föga uppmärksammats. Med äldre och nyare aspekter skildras såväl byggnadernas stilhistoria som deras fortsatta liv, med värderingar, användning och tekniska liksom estetiska förutsättningar. Det handlar med andra ord om det verkligt långa perspektivet. Boken ger en catalogue raisonné, med presentation av 23 byggnader från tiden 1880–1930, deras dekorationer och färghållning och inte minst arkitekternas relation till det historiska förloppet. Det framkommer att den accepterade uppfattningen om 1800-talsarkitekturens historiserande och gradvis emanciperande ställning stämmer mindre väl med träkyrkorna. Genom hela perioden ökade den historiska kunskapen och påverkade såväl byggandet av nya kyrkor som restaureringen av äldre byggnader.

Åman hade en gång inlett sina kandidatstudier med en uppsats om altarskåpet i Skånela kyrka, numera uppställt i Uppsala domkyrka. I en av sina sista uppsatser kom han att återvända till Skånela kyrka, nu till en diskussion av dess märkliga medeltida arkitektur och en tolkning av det Jenningska gravkoret. Det skedde i den av akademien utgivna boken *Skånelaholm. Ett gods i Uppland* (2008).

I sitt sista större arbete *Sigurd Curman. Riksantikvarie – ett porträtt* (2008) citerar Åman föremålet och anger därmed också inriktningen av sitt eget mångåriga forskningsprogram: ”Hur mycket meningsfullare blir inte landskapet, när historien tar plats däri. Att ute i de svenska bygderna skydda, bevara, undersöka och iståndsätta våra forn- och kulturminnesmärken, det är vår ena stora och krävande uppgift. Vår andra stora uppgift är att vetenskapligt bearbeta detta omfattande material och levandegöra resultaten härav för gammal och ung.” På 1950-talet hade Åman med en kamrat cyklat runt Gotland och sett över 70 kyrkor på en vecka, inkluderande också ett besök hos den då åldrande Johnny Roosval. I sin biografi följer Åman den inflytelserike Curman från vaggan

till graven, förvisso ett porträtt i helfigur som inte minst bevarar minnet av föremålets sträva arbetsmoral med vilken biografiförfattaren själv säkert kände en betydande själsfrändskap. Till beröringspunkterna hörde också att han i likhet med Curman i princip saknade intresse för bildkonsten som forskningsobjekt.

Mångfalden i gärningen och det nyfikna ifrågasättandet var typiska inslag i Anders Åmans vetenskapliga och mänskliga profil. Man fäste sig vid den omsorg med vilken han valde såväl ämnen som stil. Den humanistiska forskningen och den vetenskapliga gemenskapen var för honom en allvarlig sak som inte gärna öppnades för kompromisser. Vänner har betygat att han särskilt i yngre år kunde vara nog så uppsluppen. Fjärran från byggnaderna och böckerna uppskattade han i hög grad också de linneanska vandringarna i Uppsalas omnejd, då apotekarsonen avslöjade sina betydande botaniska insikter.

Vid vårt sista möte som inträffade i Trefaldighetskyrkans omedelbara närhet strax före hans bortgång, var vi båda medvetna om situationens allvar. I ett slags fruktlöst försök att mildra det oundvikliga nämnde jag att vi ändå inte skulle uppge tanken på kommande herbationer i det uppländska landskap vi bägge så varmt uppskattade. ”Kanhända det”, svarade han, ”kanhända det.”

Allan Ellenius